

(A) = Åpen, kan bestilles fra Universitetet i Stavanger / Arkeologisk museum

(B) = Begrenset distribusjon

(C) = Kan ikke utleveres

A 248 Mariakirken i Bergen Malerier og epitafier

Portrett av Henrik Oldenburg (inventar nr. 6)

Undersøkelser og behandling

Lise Chantrier Aasen

AM saksnummer: OP-10058 (tidligere 61002)
Journalnummer: 09/1504

Dato: 13.01.14
Sidetall: 26
Opplag:6

Oppdragsgiver: Bergen kirkelige fellesråd

Stikkord:
Mariakirken i Bergen
Portrett
1700-talls maleri
Maleri på lerret
Henrik Oldenburg
Tyskland - Lübeck

Oppdragsrapport 2014/4
Universitetet i Stavanger,
Arkeologisk museum,
Avdeling for Konservering

Utgiver:
Universitetet i Stavanger
Arkeologisk museum
4002 STAVANGER
Tel.: 51 83 31 00
Fax: 51 84 61 99
E-post: post-am@uis.no

Stavanger 2014

A 248 Mariakirken i Bergen Malerier og epitafier

Portrett av Henrik Oldenburg (inventar nr. 6)

Undersøkelser og behandling

Lise Chantrier Aasen

Universitetet
i Stavanger

Arkeologisk museum

INNHOOLD

1	INNLEDNING	2
1.1	BAKGRUNN FOR BEHANDLINGEN	2
1.2	UNDERSØKELSER OG BEHANDLING	3
2	KILDER OG HISTORIKK	4
2.1	KILDER.....	4
2.2	PROVENIENS	4
2.3	IKONOGRAFI	4
3	BESKRIVELSE	5
3.1	MALERI.....	5
3.2	PRYDRAMME	6
4	UNDERSØKELSER.....	6
4.1	VISUELLE UNDERSØKELSER	6
4.2	FOTOANALYTISKE UNDERSØKELSER	10
4.3	ANALYSER.....	12
5	TIDLIGERE BEHANDLINGER OG BEFARINGER.....	13
6	TILSTAND FØR BEHANDLING	14
6.1	MALERI.....	14
6.2	PRYDRAMME	15
7	BEHANDLING.....	16
7.1	MALERI.....	16
7.2	PRYDRAMME	17
8	TILTAK FOR VIDERE BEVARING	20
8.1	KLIMA	20
8.2	HÅNDTERING.....	20
8.3	RENGJØRING	20
9	REFERANSER	21
	OVERSIKT OVER MATERIALER OG METODER BRUKT TIL BEHANDLING	24

A 248 MARIAKIRKEN I BERGEN

Inventar nr. 6

PORTRETT AV HENRIK OLDENBURG

Motiv/tittel: Portrett av Henrik Oldenburg
Kunstner: Ukjent
Signatur: «Lorentz Wülff. Fecit.
Ano 1703.»
Datering: 1703
Største mål: 279 x 166 cm
Mål maleri: 223 x 133,5 cm
Teknikk: Hovedmotiv: Olje på lerret
Tekstfelt: Olje på tre

Figur 1) Maleri med pryddamme i kirken, før behandling ved AM

1 INNLEDNING

1.1 BAKGRUNN FOR BEHANDLINGEN

I 2009 ble det iverksatt en omfattende restaurering av Mariakirkens bygg. Som en følge av bygningsarbeidet ble det, i samråd med Riksantikvaren (RA), anbefalt at kirkens inventar ble demontert og oppbevart utenfor kirken i byggeperioden. Kirken forventes åpnet etter restaureringen i 2015. Inventar nr. 6, Portrett av Henrik Oldenburg, ble demontert, tilstandsvurdert og fotografert i kirken våren 2010 av malerikonservatorer fra Universitetet i Stavanger, Arkeologisk museum (AM). Arbeidet besto ved den anledning i fotodokumentasjon før sikring av løs maling, skriftlig tilstandsvurdering med stipulert behandlingsomfang og kostnader, samt fotodokumentasjon av maleriets for- og baksida etter forsidebeskyttelse. Dette arbeidet danner grunnlag for påkrevd behandling av maleriet høsten 2013. Tilstandsrapport med fotodokumentasjon er å finne som vedlegg til AM oppdragsrapport 2011/20: *Mariakirken i Bergen. Inventar. Oppsummeringsrapport*. Denne rapporten omfatter arbeid utført etter at maleriet ble påført forsidebeskyttelse. Dokumentasjon av maleriets tilstand før og etter forsidebeskyttelse er vedlagt oppdragsrapport 2011/20.

1.2 UNDERSØKELSER OG BEHANDLING

Maleriet ble fraktet fra magasin ved Bergen museum (BM) til AM for behandling den 01.03.13. Det ble benyttet polstret transportkasse og transporten ble foretatt av Konglevoll Transport i støtdempende skap beregnet for kunsttransport. Malerikonservator Anne Ytterdal var ansvarlig for pakking ved BM og fulgte transporten til Stavanger. Maleriet ble behandlet ved AM i perioden august 2013 til og med desember 2013.

For å danne en oversikt over kunstnerens maleteknikk, maleriets originale og sekundære materialer, samt tilstand ble det gjennomført ulike visuelle og fotoanalytiske undersøkelser. Kunnskap om maleriets originale materialer og kunstnerens teknikk er viktig av flere årsaker: informasjonen vil bidra til å belyse nedbrytnings- og skadeårsaker i de ulike komponentene og eventuelt hvordan skadefenomenene vil utvikle seg i fremtiden. Maleriet har i tillegg vært gjennom flere behandlinger, noe som har medført endringer både av strukturell og visuell karakter. Det har i den forbindelse vært viktig å fastslå årsaken til inngrepene samt hvilken effekt de har hatt på maleriets tilstand i dag. Å kunne skille mellom originale og sekundære materialer og forstå interaksjonen mellom disse er dessuten avgjørende for å kunne velge de optimale behandlingsmetodene. Maleriet ble undersøkt i på- og sidelys med det blotte øyet, hodelupe og stereomikroskop (opp til 50x forstørrelse). De fotoanalytiske undersøkelsene av epitafiet bestod av ultrafiolett stråling (UV) og røntgenopptak. Funnene innhentet fra undersøkelsene av maleriet dannet grunnlaget for hvilke behandlingssinngrep det ble besluttet å gjennomføre.

På grunnlag av betraktning og observasjoner gjort i mikroskop og i UV-lys samt forsøk med materialer og metoder, ble skriftlig forslag til behandling fremlagt og godkjent av Riksantikvaren 17.09.13. I vårt forslag ble det foreslått å konsolidere ustabile fargelag og fjerne overflatesmuss og støv på maleriet, men ikke fernissen. Rensetester gjort på den svakt gulnede fernissen, viste at behandlingen ville oppnå liten visuell effekt, men være svært tidkrevende da prosessen ville løst opp de fleste gamle retusjene.

Maleriet har et begrenset skadeomfang og de fleste skadene er retusjert. Det ble foreslått å justere farge og glans til de eksisterende retusjene som var misfarget.

Prydrammens øverste rammelist ble foreslått stabilisert og styrket ved å montere en støttelist på baksiden. Løse tredeler og sprekker ble anbefalt festet med uttynnet benlim, samt felle inn nye trestykker i områder med tap. Prydrammen var preget av et omfattende makkangrep. For å øke treverkets strukturelle styrke ble det foreslått å sprøyte inn et konsolideringsmiddel i makkhullene. I tillegg ble det anbefalt at prydrammen renses for støv, samt skader og nye tilføyelser tones inn i lokalfarge.

2 KILDER OG HISTORIKK

2.1 KILDER

Mariakirken i Bergen ble bygget i andre halvdel av 1100-tallet. Kirken var sognekirke for de tyske kjøpmennene i Bergen mellom 1408 og 1766 og kirke for den tyske menigheten i Bergen frem til 1874, da den ble ordinær sognekirke. Kirken gjennomgikk en stor restaurering i perioden 1863 til 1876. De fleste av kirkens løse inventarstykker ble deponert til Bergen Museum rundt 1900. De hadde da stått lagret på loftet i kirken i lengre tid, trolig siden den store restaureringen i 1860-årene. Rundt 1930 ble et utvalg av epitafier og malerier hengt opp igjen i kirken (Lidén 2000:44), men portrettet av Henrik Oldenburg ble levert tilbake til kirken før 1912 (Lidén og Magerøy 1980:103).

Den eldste nedtegnelsen hvor Oldenburgportrettet omtales spesielt er, så langt vi kjenner til, i Katalogen over Den Historiske Udstilling i Bergen 1898, utgitt samme år. «Præsten Henrik Oldenburgh, f. 1627 i Lübeck, præst i St. Mariæ 1660, d. 1703. – Legemsstort maleri, med indskrift paa latin nedenunder».

Om sogneprest Henrik Oldenburg står det i boken, Bergens Stifts Biskoper og Præster Efter Reformationen, Lampe 1895, at han var «Født i Lübeck 23. December 1627. Blev 1660 Sognepræst og aflagde sin Ed den 13. Mai s A. paa Slottet for Lensherren og Biskopen. Tog Magistergraden ved Kjøbenhavns Universitet 1673. Døde 11. April 1703. Gift 1660 med Margrethe Müller. Børn: 1. Nikolai Oldenburg, Kjøbmand, død 1732; gift 6. Januar 1695 med Anne Maria Jalles, død 1737, Datter af Jan Jalles og Barbara Rydtz. 2. Jakob Oldenburg, Faderens Eftermand».

2.2 PROVENIENS

Portrettet er signert «Lorentz Wülff. Fecit. Ano 1703» i sort skrift på søylen plassert til høyre i motivet (fig.2). Det har ikke blitt funnet ytterligere informasjon, hverken om proveniens eller kunstneren Lorentz Wülff.

Figur 2) Signert «Lorentz Wülff. Fecit. Ano 1703»

2.3 IKONOGRAFI

Maleriet er et epitafium over presten Henrich Oldenburg som døde i 1703. Det er ikke mulig å plassere interiøret til en bestemt kirke og det røde draperiet som henger over prelaten som en baldakin er stiltrekk som synes overtatt fra fyrsteportrettene¹ (Lidén og Magerøy 1990:242). Det teologiske er i midlertid ivaretatt ved skriftstedet i den oppslåtte boken foran krusifikset og av den latinske tekst på søylen til høyre, i tillegg til hans habitt. I likhet med et tilsvarende

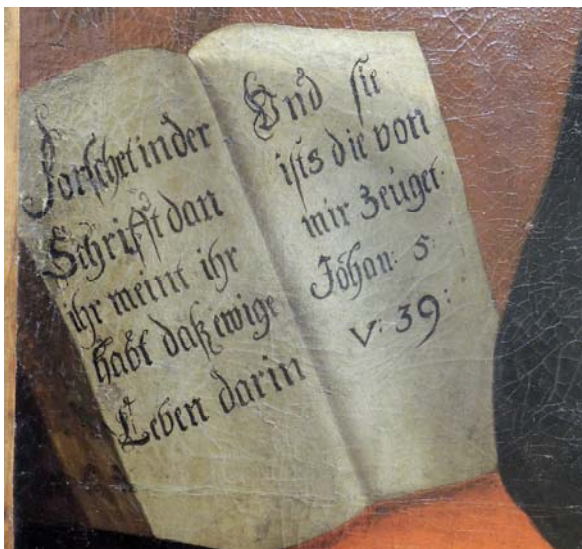
¹ jfr. Inv. nr.: 20, portrettet av kurfyrsten Johan Friederich av Sachsen, henger i Mariakirken.

presteportrett av Johannes Nyhoff² står også Oldenburg på et rutete flisegulv, men her fremstilt i et korrekt perspektiv. Det er også mulig å se arkitektoniske preferanser som tilskrives 1600-talls malerier, slik som søylen til høyre med profilert basis på en firkantet sokkel (Lidén og Magerøy 1990:242). Fargemessig er det de røde draperier, baldakinen og bordteppet som skiller bildet ut fra de eldre portretter med mer nøkternt fargevalg.

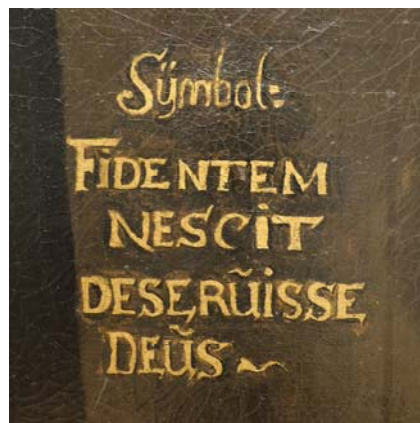
3 BESKRIVELSE

3.1 MALERI

Det er et rektangulært portrett av en stående eldre mann i helfigur som er lett dreid mot høyre. Motivet er noe over legemsstørrelse. Han holder høyre hånd for brystet og i den venstre holder han en stor bok med spenner. På hodet har han en sort kalott og håret er mørkeblondt og rekker ned til skuldrene. Over leppene har han lange smale barter og på haken et langt grått skjegg. Han er kledd i samarie med pipekrave. I bakgrunnen henger et rødt teppe som er foldet som en baldakin over ham. På et bord til venstre, dekket med et rødt klede, står et lite krusifiks og en oppslått bok med sorte frakturer: «Forschet in der/Schrifft dan/ihr meint ihr/habt das ewige/Leben darin/Und sie/ists die von/mir Zeuget/Johan. 5/ V:39:» (fig.3). Teksten er hentet fra Johannesevangeliet kapittel 5, vers 39 «I ransaker skriftene, fordi I tenker at i dem har I evig liv, og det er de som vidner om mig». Ved siden av boken ligger en sort baret. Bakgrunnen til høyre er gråbrun med en mørkebrun søyle. På den firkantede sokkel står det en innskrift: «Symbol:/ FIDENTEM/ NESCIT/ DESERUISSE/ DEUS.» (fig.4). Bendixen (1899) oversetter det slik: «Gud har aldrig forladt den troende».

Figur 3) Oppslått bok med tekst fra Johannesevangeliet

Figur 4) Innskrift på søylen til høyre

² Inv. nr.: 10, portrett av Johannes Nyhoff, henger i Mariakirken

3.2 PRYDRAMME

Den profilerte prydrammen har, som maleriet, en vertikal rektangulær form med et skriftfelt i nederste del (fig.5). Skriftfeltet og maleriet er avdelt med en horisontal list. Prydrammen er malt sort med forgylt staff innerst, både om skriftfeltet og maleriet.

Innskriften er skrevet med forgylte latinske versaler på en sort bakgrunn: «VIVA IMAGO. ADMODO: REVER: CLARISS: et RELIGIOSISS: VIRI DN M: HENRICI OLDENBURGHII/BERG:NORWEG: AD TEMPL: TEUTON: D: MARIÆ PER 43 ANN: PASTOR: QUOND: FIDELISS:/TEOLOGI et VOCE et SCRIPTIS DE ECCLES: CHRISTI BENE MERIT: NATI 1627 D. 23 SEPT:/LUBECÆ. AD MINIST: VOCATI 1660. DENATI. 1703. D. II APRIL ÆTAT: PROPE. 76 ANN: INIST: et CONIUG:43».

Bendixens (1899) oversettelse lyder som følger³: «Portæt af den høist ærværdige, berømmelige og fromme mand, hr. magister HENRIK OLDENBURGH, præst til Maria tyske kirke i Bergen i Norge i 43 aar, fordm trofast theolog og høist fortjent af Kristi kirke baade i tale og skrifter, født 1627 den 23de septbr. i Lübeck, kaldt til præsteembedet 1660. død 1703 den 3die april nær 76-aarsalderen, i sit embedes og ægteskabs 43aar.» Beskrivelse av maleri og prydramme, fritt etter Lidén og Magerøy 1980.

Figur 5) Skriftfeltet på prydrammen

4 UNDERSØKELSER

4.1 VISUELLE UNDERSØKELSER

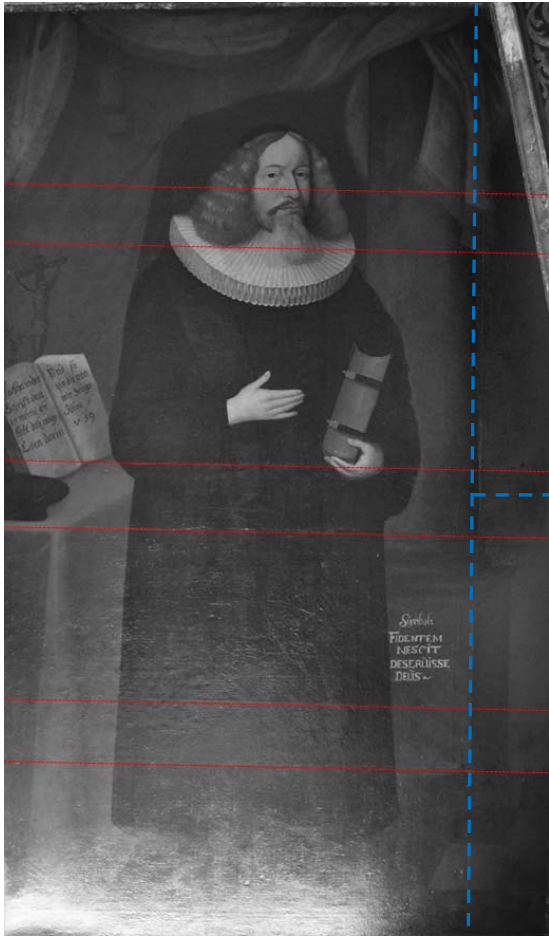
Maleri

Bunnmateriale

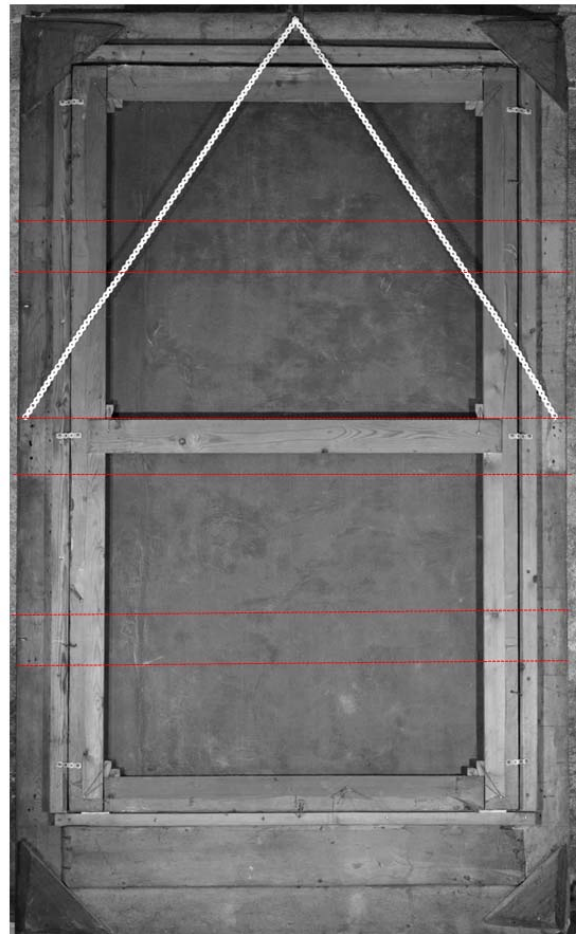
Originalerretet er forholdsvis grovt og tett, vevd i en enkel toskaftsvevnad (1 over 1). Bunnmaterialet er skjøtet sammen av tre deler (fig. 6). To mindre stykker, som utgjør høyre billedside, er skjøtet sammen horisontalt ca 109 cm opp fra nedre kant. Disse er deretter skjøtet vertikalt med et tredje lerretsstykke ca 20 cm inn fra høyre kant. Det er tydelige oppspenningsgirlandere i øvre-, nedre og venstre kant, med en gjennomsnittlig avstand på 9-10 cm. Dette tyder på at formatet er endret og høyre kant beskåret. Det er usikkert om motivet har blitt endret. Det eneste som vites med sikkerhet er at høyrekant er beskåret.

³ Det er ikke samsvar mellom datoene på skriftfeltet (født 23. september og død 11. april), Bendixens oversettelse (født 23. september og død 3. april) og Lampes bok (født 23. desember og død 11. april).

På maleriets overflate er det markerte horisontale krakeleringer som indikerer at det ved en tidligere oppspenning har vært tre 15 cm brede avstivere på blindrammen (fig. 6). Disse krakeleringene samsvarer med tre 15 cm brede spor på baksiden av prydrammen (fig. 7).

Figur 6) Den vertikale og horisontale skjøten er markert med blå linjer. De tre 15 cm brede krakeleringssporene på maleriets forside markert med røde linjer.

Figur 7) De tre 15 cm brede sporene på baksiden av prydrammen markert med røde linjer

Under en tidligere behandling har originalerretet blitt klebet med voks til et dubleringslerret og spent opp på en kraftig kileramme med en horisontal midtstokk. Kilerammen er sekundær, da slike blindrammer ikke kom i bruk før siste halvdel av 1700-tallet (Hedley m.fl 1993:51). Alle de 10 kilene i blindrammen er intakt og festet med hyssing til en spiker (fig. 8). Lignede festing av kilene er ikke observert på øvrige lerretsmalerier fra Mariakirken.

Figur 8) Kilene i nedre venstre hjørne festet med hyssing til spiker.

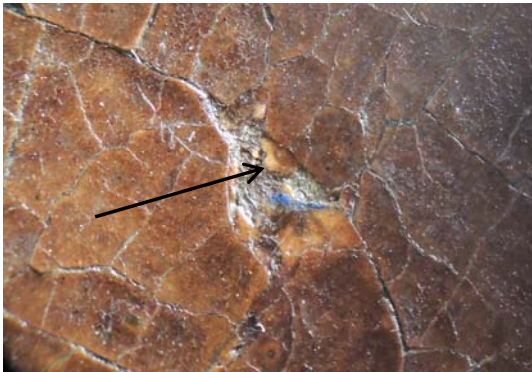
Renn-merker kan observeres langs papirkantene (fig. 9). Disse stammer sannsynligvis fra en tidligere fernisering og kan indikere at maleriet ble påført ferniss etter at papirremmene ble festet til portrettet mens det lå i en horisontal posisjon.

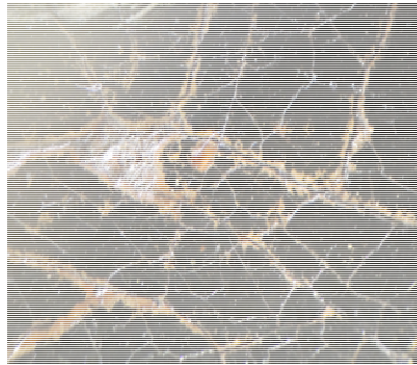
Figur 9) Renn-merker langs papirkanten

Grundering og malinglag

Maleriet ser, ved betraktning i stereomikroskop, ut til å være bygd opp etter tradisjonell 1600-talls oljemalingsteknikk. Maleriet er datert til 1703, men malt etter tradisjonell 1600-talls maleteknikk, en malemåte som fortsatte langt inn på 1700-tallet, særlig i Norge. I avskallinger i maleriet er det i enkelte tilfeller mulig å få en anelse av maleriets stratigrafi. I disse ser det ut som om maleriet ble påført et tykt lag med lysbrun (?) grundering (fig. 10-11).

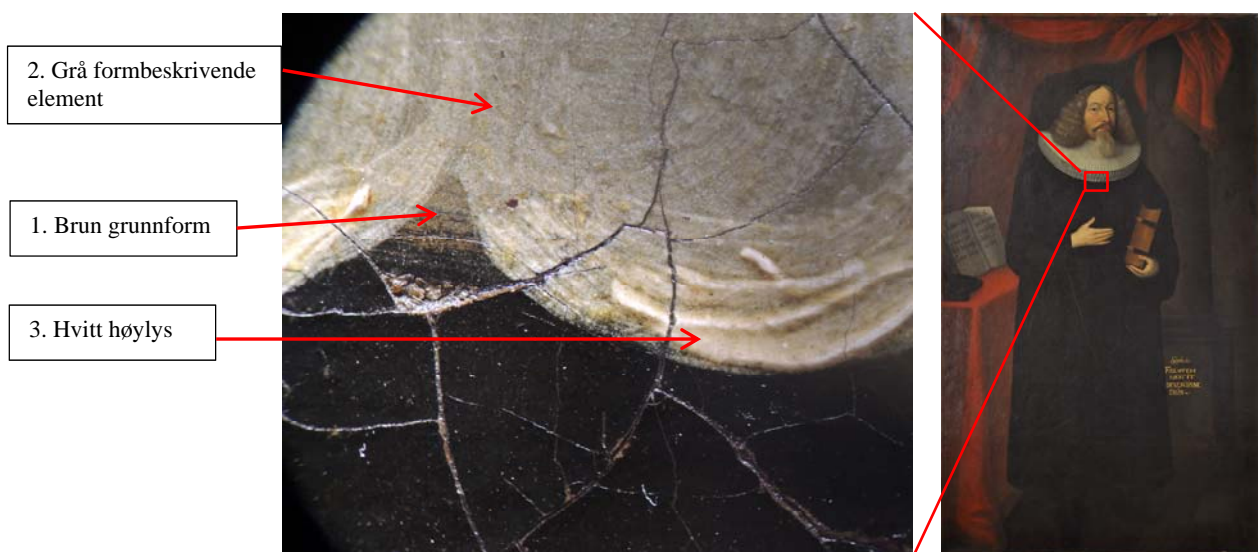

Figur 10) Avskalling i rødbrunt fargeparti i øvre venstre del som viser den lysbrune grunderingen.

Figur 11) Avskalling og krakeleringer i sort fargeparti like under prestekragen som viser den lysbrune grunderingen.

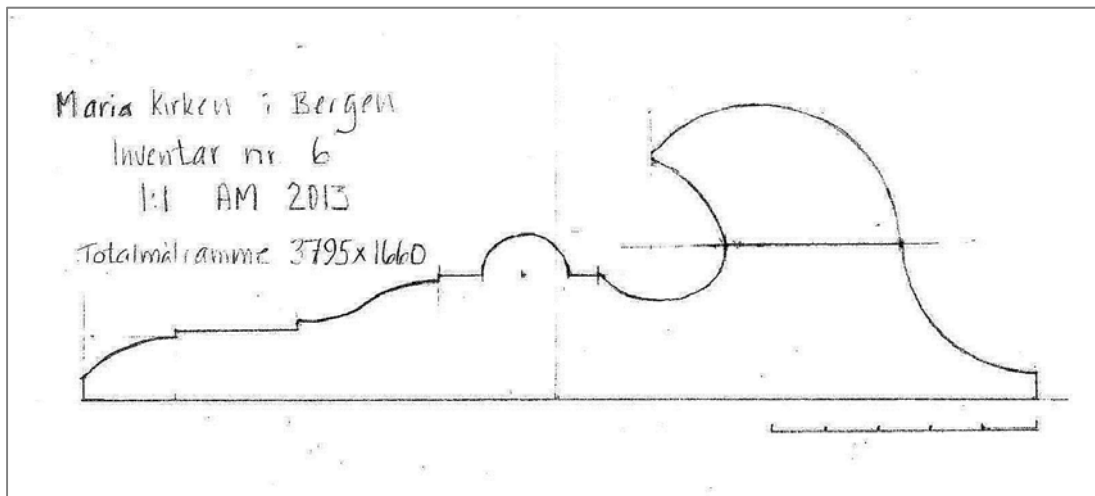
Maleriet ser ut som et typisk oljemaleri, både glansen og de mettede fargene har karakteristiske trekk som tyder på at bindemiddelet er olje. Penselstrøkene på maleriet er i få partier tydelige og følger motivets former med synlige overganger mellom maleriets motivedeler. I de mest bearbejdede områdene, som ansiktet, er skyggene og detaljene mykt modellert og fint utpenslet. Hendene er derimot «enklere» malt med færre detaljer. Visuelle observasjoner tyder på at maleriets hovedelementer først ble malt opp i monokrome flater, deretter ble mønster og formbeskrivende valører tilført. Til sist ble høylys og endelige detaljer definert (fig. 12).

Figur 12) Lagoppbygging med 3 stadier over grundering.

Prydramme

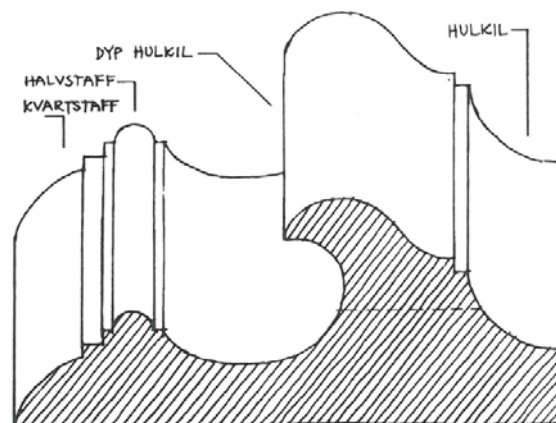
Prydrammen består av 4 profilerte rammelister, et skriftfelt og en flat list med halvstaff som er en del av prydrammens avslutning mot maleriet. Rammelistene består av to deler. De er gjæret i hjørnene og ellers festet sammen med treplugger og nagler, samt moderne spikre og skruer. For å tilføre økt stabilitet har det blitt festet hjørnebeslag i tre på baksiden av hvert av de fire hjørnene. Det har blitt benyttet to tresorter, sannsynligvis furu og bjørk, til konstruksjonen av prydrammen (møbelsnekker Michael Heng ved Museum Stavanger, pers.komm. 02.09.13). Det er usikkert hvorfor det er valgt å benytte ulike typer. Valg av treslag virker mest tilfeldig, da både furu og bjørk har blitt anvendt til de samme elementene av rammen.

Figur 13) Profiltegning av prydrammen tegnet av stein- og rammekonservator Ann Meeks ved AM-UiS

Langs innerkanten på baksiden av prydrammen har det blitt påmontert fire nyere lister som utgjør rammens fals. Maleriets blindramme er festet til disse med seks små patentbånd. Trolig for å fordele vekten av maleriet under opphenging, har det i tillegg blitt festet patentbånd fra den øverste prydrammelisten til de nye falslistene. På den nederste falslisten har det blitt festet to små nyere treklosser for å heve maleriet og dermed redusere en lysåpning i øvre kant (se 5.1.2 Behandling etter 1980?).

Prydrammen, slik den ser ut i dag, er mest sannsynlig ikke original, da den har en typisk rokokko utforming med en dyp hulkil påsatt på toppen (fig.13). En prydramme stil som ikke ble tatt i bruk før i 1760-årene og trolig enda senere i Norge (Drange mfl. 1992:215).

Figur 14) Profiltegning av typisk rokokko ramme. Gjengitt i T. Drange mfl. *Gamle trehus* s. 215

4.2 FOTOANALYTISKE UNDERSØKELSER

Ultrafiolett lys (UV)

En gulgrønn fluorescens kunne observeres på hele malerioverflaten ved UV-opptak (fig.15). Denne fluorescensen er karakteristisk for ferneris basert på naturlig harpiks (Kirsh og Levenson 2000:222).

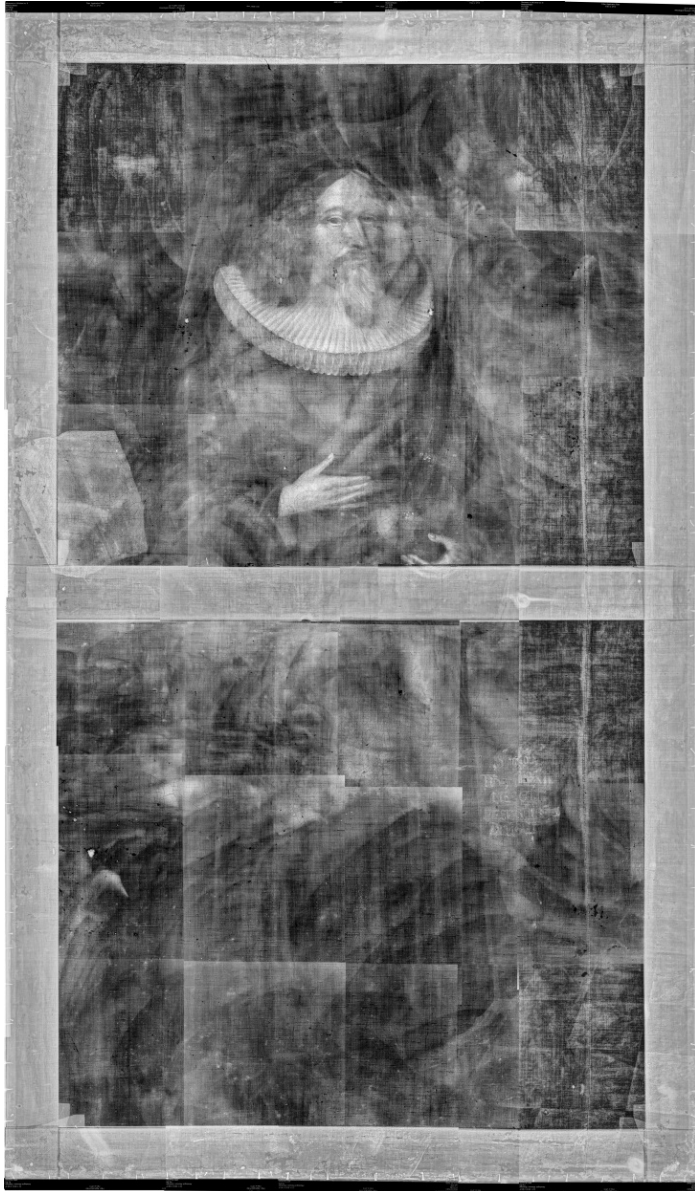
Det var mulig å se spor etter fordriveren da fernerissen hadde en ujevn overflate med et karakteristisk rutenettverk hvor penselen har blitt dratt. Det også mulig å se at det var påført langt mindre ferneriss i nedre kant enn på de øvrige områdene. I UV-lys er det fremtredende at maleriet har flere generasjoner med overmalinger. Enkelte av de gamle retusjene hadde liten eller ingen fluorescens og fremstod som mørkere flekker på overflaten, mens andre hadde en sterk fluorescens og var tydelig dekket av fernerissen. Det var også mulig å observere at de fleste områdene med ustabile fargelag, befant seg i partier med gamle kittinger og retusjer.

Figur 15) Helopptak av maleriet under UV-lys

Røntgenopptak

30 røntgenopptak ble montert sammen til et helopptak av maleriets motiv⁴ (fig.16). Den portrettertes ansikt, prestekrave, hender og den oppslåtte boken er godt synlig på røntgenfotografiet.

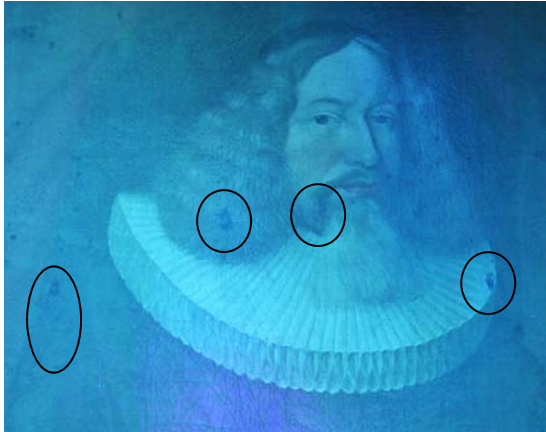
Figur 16) Røntgenfotografi av maleriet

Både den horisontale- og vertikale lerretsskjøten synes som lyse linjer (den horisontale synes ikke like godt da den overlapper med midtlabanken). Ujevnheter i lerretstrådene og vevnaden kommer også godt frem. Dette indikerer at maleriet er grundert med en blyholdig grundering som gir en negativ avtegning på røntgenfotografiet. Det kan videre se ut som om grunderingen ble påført med palettkniv i store buede bevegelser.

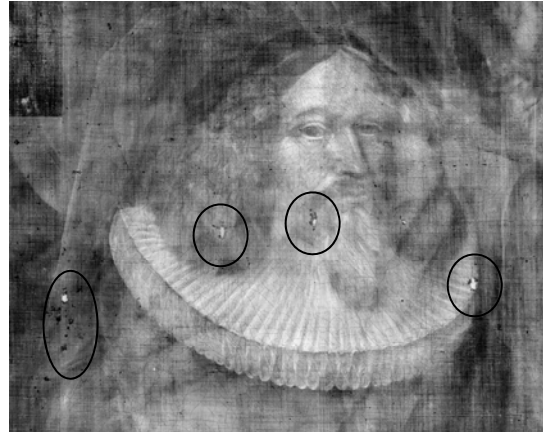
Både original- og dubleringslerretet er festet til blindrammen med stifter som kommer til syne på røntgenfotografiet som hvite streker/punkter langs ytterkanten.

Skadeomfanget i malinglaget fremkommer tydelig, og ved å sammenligne UV-opptaket med røntgenfotografiet er det også tydelig at retusjene går utover de faktiske skadeområdene (fig. 17-18). Det har trolig blitt benyttet et blyholdig kitt til å fylle enkelte av skadene. Disse kittingene blokkerer røntgenstrålene og fremstår dermed som lyse flekker.

⁴ Innstillinger benyttet under røntgenopptaket: 18 kV, 4,5 mA og 20 sekunder.

Figur 17) Detaljopptak under UV-lys. Gamle retusjer markert med sort sirkel. Ved å sammenligne med røntgenopptaket er det synlig at disse går utover skadekanten

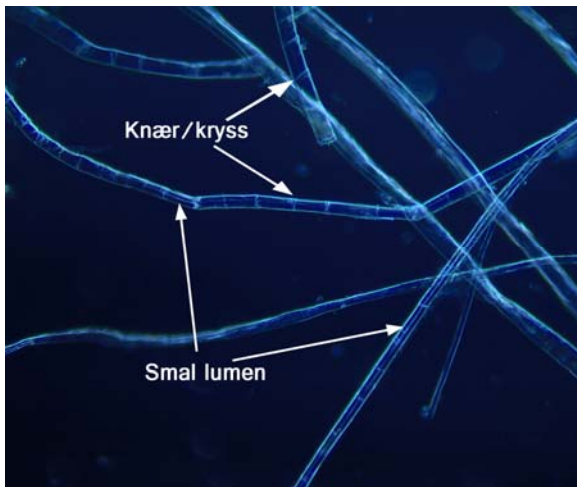

Figur 18) Detalj av røntgenfotografi. Gamle retusjer og kittinger markert med sort sirkel.

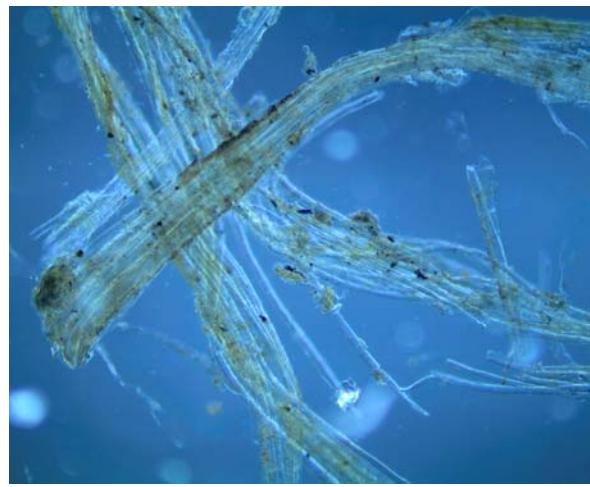
4.3 ANALYSER

Tekstilanalyse

Det ble tatt en trådprøve fra det originale- og det sekundære tekstilet. Begge tråder ble fjernet fra maleriets nedre ombrekkant. Noen fibre fra hver prøve ble montert på et objektglass med en dråpe glycerol og et dekkglass. Tekstilfibrene ble deretter undersøkt med et Olympus BX51 mikroskop i mørkefelt (darkfield, DF) og 10 x forstørrelse (totalforstørrelse 100 x).

Figur 19) Tekstilprøve av originallerretet under pålys og 10X forstørrelse. Prøven viser både knær/kryss og smal lumen, hvilket indikerer at lerretet består av lin.

Figur 20) Tekstilprøve av sekundærlerretet under pålys og 10X forstørrelse. Prøven viser svakt knær/kryss, men det er vanskelig å identifisere prøven pga dekkende dubleringslim.

Begge prøvene hadde lik utseende, blant annet knær/kryssinger som kan tyde på at det er bastfibre som lin eller hamp (fig. 19-20). Det var også mulig å observere en smal lumen (fibrerkjerne) i prøven fra originallerretet, hvilket kan tyde på lin. De sekundære fibertrådene var av en grovere og tykkere karakter enn de originale. Det var imidlertid vanskelig å studere prøven fra det sekundære lerretet, da fibre var dekket av dubleringslim.

5 TIDLIGERE BEHANDLINGER OG BEFARINGER

Portrettet av Henrik Oldenburg har tydelige tegn på å ha blitt behandlet i flere omganger. Maleriet er voksdublert og spent opp på en sekundær blindramme. Sannsynligvis som følge av denne behandlingen ble maleriets format endret. Langs den høyre ombrettskanten fortsetter maleriet med motivet. Det er usikkert hvorfor formatet ble endret og det foreligger ingen skriftlig dokumentasjon på behandlingen. Maleriet har også blitt påført retusjer i flere omganger. Under de brune papirkantene langs ytterkantene av maleriet lå det enkelte steder rester etter en eldre papirkant. Det finnes heller ikke dokumentasjon for disse behandlingene.

Befaring 1994

I 1994 ble maleriet kontrollert av G. Gundhus i forbindelse med en befaring av borebilleaktivitet: «Antatt nytt eksponert treverk i borehull på venstre side. Ingen (?) hull på høyre side».

Behandling etter 1980?

I Riksantikvarens arkiv finnes det et fotografi fra 1980 av Oldenburg portrettet, men det foreligger ingen ytterligere informasjon (fig. 21). Det er usikkert om maleriet ble behandlet i denne anledning. På dette fotografiet er det en lysåpning i øvre kant mellom maleriet og prydrammen, hvilket ikke er tilfellet i dag. I nedre kant av prydrammen har det blitt påmontert to nye treklosser (fig.22) som er fra en nyere behandling. Det kan dermed tenkes at maleriet og prydrammen har blitt behandlet siden 1980 og i dag.

Figur 22) Ny trekloss i nedre kant av prydrammen som stammer fra en tidligere behandling, trolig etter 1980.

HENRICH OLDENBURG .D6D 1703

Lysåpning i øvre kant

TRAPL. FOT. ANNE SIDSEL HERDLEVER LEICA 1980 V

Figur 21) Fotografi av Oldenburg portrettet som viser en lysåpning i øvre kant som ikke er tilfellet i dag. RAs arkiv, 1980.

Befaring 1970

I 1970 gjennomførte B. Kaland en befaring av alle maleriene, bortsett fra portrettet av Henrik Oldenburg som ikke er med på listen.

Behandling før 1912 (?)

Mye av kirkens inventar ble deponert til Bergen Museum rundt 1900. Det hadde da stått lagret på loftet i kirken i lengre tid (trolig siden den store restaureringen i 1860-årene). Engang før 1912 ble Oldenburg portrettet levert tilbake til kirken (Lidén og Magerøy 1980:103). Selv om det ikke foreligger noen rapport, er sannsynligheten for at en behandling av maleriet i tilknytning til tilbakeføringen til kirken, stor.

Behandling før 1898

Det er mest sannsynlig at maleriet ble behandlet en gang før 1898 i forbindelse med landsutstillingen i Bergen samme år.

6 TILSTAND FØR BEHANDLING

6.1 MALERI

Bunnmateriale

Blindrammen ser forholdsvis stabil ut og alle kilene er på plass. Disse er festet til blindrammen med bomullsband. Dubleringslerretets bakside har mye voksoverskudd. Stedvis har både voksklumper og overskuddsflater et markert krakeleringsnettverk.

Malinglag

Generelt har malinglagene god vedheft til underlaget, trolig grunnet voksdubleringen. Kun langs maleriets ytterkanter ble det funnet små (2 mm) oppskallinger og løs maling. Over hele overflaten er det et finmasket krakeleringsnettverk, hvor det i brytningspunktene mellom disse forekommer enkelte avskallinger. De fleste av disse avskallingene står uretusjerte. De større avskallingene og skadene som er retusjert er i dag misfarget. Disse er spesielt synlig i maleriets lys brune og røde partier, i tillegg til fire skader på ca 1,5 x 1,5 cm i tilknytning til den portrettertes ansikt. Under de sist nevnte retusjene er det kittinger som er dårlige, både i struktur og nivå.

Papirkantene langs ombrettkantene er synlige inne på maleriflaten. Flere steder var papirkantene svært oppbrutte og fullstendig delaminert.

Ferniss/overflate

Maleriet var svært støvete og fremstod matt på grunn av det løse partikkelsmusset på overflaten (fig.23). Dette var særlig synlig i sidelys. Portrettet er fernissert med en ferniss som ikke har mørknet eller gulnet nevneverdig. Fordi det er få lyse og kjølige fargeområder, oppleves ikke fernissen som visuelt forstyrrende. I UV-lys var det derimot tydelig at fernissen var ujevnt påført.

Figur 23) Overflatestøv på maleriet i sidelys. Kan tydelig se hvor støvet har blitt børstet bort med fingrene.

6.2 PRYDRAMME

Prydrammen er svært nedbrutt som følge av tidligere borebilleangrep (fig.24-25). Dette angrepet er hovedsakelig utbredt på elementene som er skåret ut i bjørk (øvre, venstre og nedre rammeliste), mens tilnærmet ingen makkhull i delene bestående av furu.

Figur 24) Flygehull fra borebiller på fremsiden av øvre prydrammeliste. Pilen markerer i tillegg bortskåret treverk.

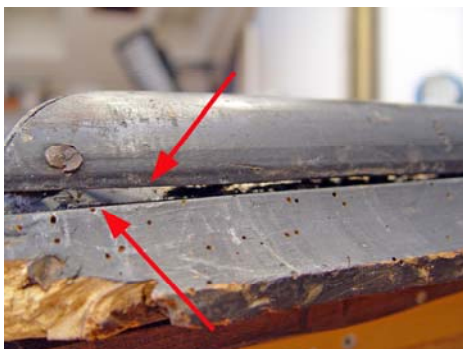

Figur 25) Flygehull fra borebiller på baksiden av nedre prydrammeliste.

Det er svært mange makkhull både på baksiden og forsiden av elementene av bjørk, hvilket antyder at innsidens strukturelle styrke er svekket. I tillegg er der manglende mindre trestykker i hjørnene som følge av makkangrepet (fig.26 a-c). Spesielt ille er tilstanden på øvre profilerte list inn mot maleriet (fig.24). Innerste halvstaff er oppsprukket og et stykke er falt av. Kulturhistorisk konservator ved AM-UiS, Eirik Aarebrot, ble kontaktet for å undersøke makkhullene. Han så ingen tegn til aktivitet, men anbefaler å holde rammen under observasjon.

Figur 26 Alle fotografert fra baksiden. a) Øvre venstre hjørne. b) Nedre høyre hjørne. c) Øvre høyre hjørne

Figur 27) Glipe mellom de to rammelistedykkene

Som følge av at gamle skruer har mistet feste, har det enkelte steder oppstått sprekker/gliper mellom de to delene prydrammen består av (fig. 28).

Bemalingen er i forholdsvis god tilstand med solid vedheft til underlaget. Overflaten var svært støvete.

7 BEHANDLING

7.1 MALERI

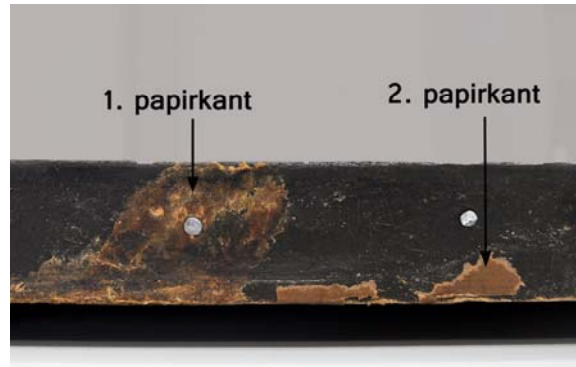
Konsolidering

Små (2mm) oppskallinger og løs maling langs portrettets ytterkanter ble konsolidert med 3 % størlim (i avionisert vann). Arbeidet ble utført under arbeidsmikroskop Olympus SZX7 med 0,8 x forstørrelse. Limet ble påført punktvis med en pensel. Eventuell limoverskudd ble fjernet umiddelbart med en bomullspinne.

Rensing og fjerne papirkanter

Maleriets overflate ble rensed med saliva på bomullspinne etterfulgt av avionisert vann på bomullspinne. Ved funn av oppskallinger ble malingslaget konsolidert før videre rensing.

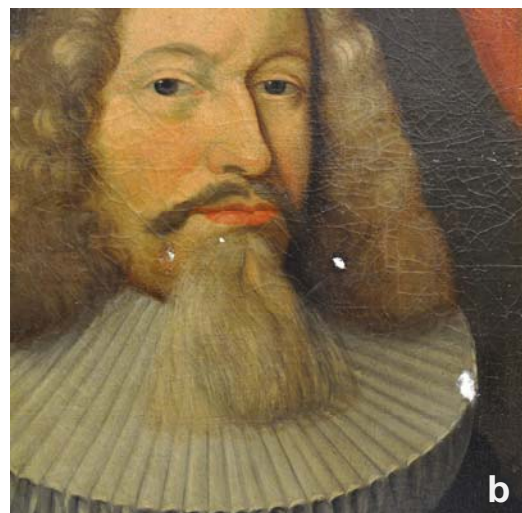
Langs øvre- og nedre kant, samt den høyre langsiden ble de delaminerte brune papirkantene fjernet med pinsett og spatel (fig. 29). Dette gjorde det mulig å få tilgang til de bemalte oppspenningskantene, hvilket tillot konsolidering av disse.

Figur 28) Rester etter papirkanter fra to ulike behandlinger (1. papirkant er eldst).

Kitting

Fire av de tidligere kittede og retusjerte områdene var skallet opp og det var synlig nivåforskjell mellom disse og maleriet. Den gamle kittingen ble fjernet med spatel og skalpell og arbeidet ble utført under arbeidsmikroskop (10x) for å øke kontroll. Skaden ble først isolert med en MS2A-ferniss før de ble kittet med Modostuck, et krittbasert vannløselig materiale som har gode håndteringsegenskaper og er enkelt å fjerne ved en senere behandling (fig.30). For å unngå at retusjene skulle løse opp kittet, ble kittingene isolert med et tynt fernisslag av en halvblank MS2A-løsning.

Figur 29) Før (a) og etter (b) kitting med Modostuck

Retusjering

De kittede skadene og enkelte av de misfargede gamle retusjene, ble påført en normalretusj (fig.31). Det innebærer at de integreres i maleriets helhet ved vanlig betrakningsavstand. Retusjene vil derimot ikke fullstendig imitere overflatetekstur, men være synlig på nært hold. Det ble valgt å retusjere med Gamblin konserveringsfarger. Disse fargene er utviklet for bruk i konservering og består av løspigmenter blandet i Laropal A 81 harpiks. Denne harpiksen er stabil og endrer i liten grad løselighet over tid, i tillegg har disse fargene gode optiske egenskaper, særlig ved imitasjon av eldre oljemaling.

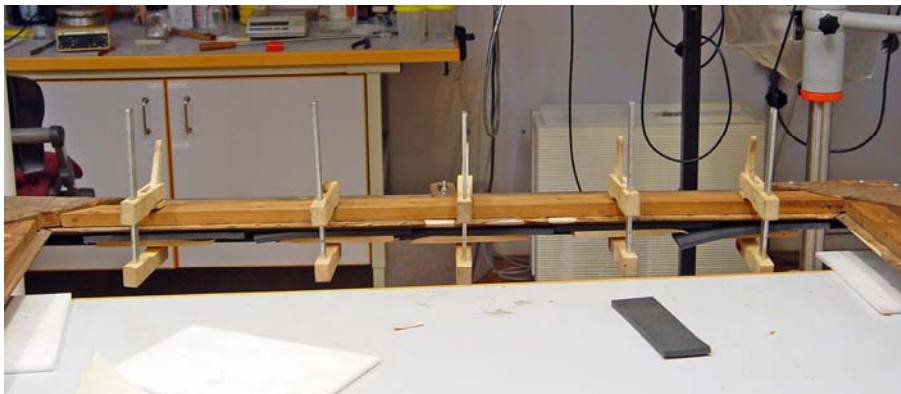
Figur 30) Detalj av ansiktet etter kitting og retusjering

Etter prydrammen ble montert til maleriet, var det tydelig at enkelte skader både langs øvre og nedre kant burde retusjeres. Disse ble retusjert på samme måte som de øvrige skadene på maleriet.

7.2 PRYDRAMME

Utbedring av treverk

Som følge av makkangrepet var den øverste rammelisten svekket. Dette er uheldig ettersom maleriets opphengssystem er montert på denne. Ved en tidligere behandling har det blitt påmontert en sekundær støttelist. Skruene som fester denne har imidlertid mistet grep, hvilket innebar at den hadde mistet sin funksjon. En ny støttelist ble, under behandlingen 2013, klebet fast med benlim og herdet under press (fig.32). I tillegg ble skruene festet på ny. Arbeidet ble utført av møbelsnekker M. Heng.

Figur 31) Tvinger benyttet til å presse støttelisten til den øvre rammelisten

Figur 32) Nye treinnfellinger, a) øvre venstre hjørne, b) øvre høyre hjørne, c) nedre venstre hjørne og d) øvre forgylte profil

Makkangrepet hadde også ført til tap av treverk, særlig i hjørnene (de to øverste og nedre venstre) og langs den forgylte profilen. I disse partiene ble nytt tilpasset treverk av samme tresort innfelt og festet med benlim (fig. 33). Sprekker og løse fliser ble også sikret med benlim påført med kanyle og herdet under press.

Rensing

Prydrammens forsida ble rensset med en bomullspinne lett fuktet med saliva og etterrenset med avionisert vann.

Retusjering

Nye treinnfellinger og skjæmmende skader ble retusjert med Gouachefarger påført med spiss pensel (fig. 34). Disse retusjene er vannbaserte og lar seg enkelt fjerne med fukt.

Figur 33) Treinnfellinger (se fig. 19) retusjert med Gouachefarger

Behandling av makkangrep og konsolidering av treverk

Til behandling av makkangrepet ble det vurdert flere løsninger, blant annet å gasse prydrammen med nitrogen eller karbondioksid som langsomt vil kvele insektene. Dette er hverken skadelig for treverket eller fargelaget, men vil ta forholdsvis lang tid (flere dager). E. Aarebrot anbefalte allikevel ikke å benytte denne metoden, da det ikke var tegn til ny aktivitet og at den ikke vil gi noen varig effekt mot nye angrep.

Som følge av det kraftige makkangrepet var prydrammens strukturelle støtte meget svekket. Som et prinsipp innen tre-konsolidering skal den nedbrutte trestrukturen tilføres en sterk polymer med tilfredsstillende holdbarhetskrav, samt egent fysiske- og mekaniske egenskaper. I slike behandlinger blir som oftest fortynnede polymerløsninger slik som Paraloid B72 anvendt (Traistaru mfl 2011:81). Paraloid B72 er et grundig studert materiale og har lenge vært i bruk innen konservering, da særlig for gjenstander i tre. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) har behandlet apostelskulpturene i Mariakirken som også var kraftig angrepet av borebiller. Vi anså det som naturlig å ta utgangspunkt i de materialer og metoder som NIKU benyttet ved behandlingen av denne prydrammen med tilsvarende skadefenomen. Etter konsultasjon med NIKU ble det valgt å konsolidere ustabile områder i treverket med 10 % Paraloid B72 i 1:1 aceton og etanol løsning. Denne Paraloid B72-løsningen har gitt gode resultater under en studie om tre-konsolidering utført av A. Traistaru, Timar og Campeans i 2011 (Traistaru mfl 2011).

Paraloid B72-løsningen ble sprøytet inn i enkelte av makkhullene basert på visuelle- og auditive undersøkelser, samt informasjon fra røntgenopptaket (fig.35). Denne konsolideringsprosessen har to faser: en impregneringsfase (når løsningen blir innført i trestrukturen) og en kondisjoneringsfase (når den sterke polymeren 'setter seg' i trestrukturen).

Figur 34) Paraloid B72-løsningen sprøytes inn i makkhullene ved hjelp av en kanyle

Montering i prydramme

De to nyere treklossene i nedre kant av prydrammen som maleriet hviler på, ble erstattet med en enkel list festet med Casco trelim. Ved å sette inn en hel list fordeles vekten jevnt over hele undersiden, isteden for å være konsentrert på to punkter. For å skåne maleriets bemalte forside, ble det lagt på sort filt langs falsens innside. Maleriet ble montert til prydrammen med 16 rammebeslag (fire nede, fem på sidene og to oppe), i tillegg til de to patentbåndene som var montert til prydrammen og blindrammen ved en tidligere behandling.

8 TILTAK FOR VIDERE BEVARING

Maleriet henger til vanlig på ytterveggen i søndre sideskip. Det vil på et senere tidspunkt bli foretatt en samlet vurdering om alle maleriene, eller bare de som henger på yttervegg, skal påsettes klimabeskyttende bakplater før ny montering i kirken. En plate på baksiden av blindrammen vil fungere som en ”buffer” mellom lerret og klimapåvirkning fra veggen. Den vil også hindre at dryss av puss fra veggen samler seg mellom blindramme og lerret. På den annen side vil en bakplate kunne gi et nytt og uønsket mikroklima på maleriets bakside. Alternativt, eller i tillegg, vil det bli vurdert å montere avstandsholdere på prydrammens bakside for å gi avstand mellom maleri og vegg.

8.1 KLIMA

Voks-harpiksdublerte malerier reagerer svært lite i forhold til svingninger i relativ fuktighet (Young og Ackroyd 2001). Treverket i blindrammen og prydrammen er derimot langt mer sensitive og bør ha et mest mulig stabilt klima, med ca 50 % relativ fuktighet (RF) som det optimale (Mecklenburg mfl 1998:482). Dette lar seg vanskelig gjennomføre i en kirke som er i bruk, dermed settes ytterverdiene generelt til 40- og 60 % RF. Klimamålinger utført i Mariakirken i lengre perioder over flere år viser at kirkerommet har generelt for høy luftfuktighet om sommeren og for tørt klima om vinteren. Før maleriet henges tilbake på sin plass i kirken vil en total gjennomgang av de klimatiske forholdene for inventaret bli gjennomgått.

8.2 HÅNTERING

Epitafiet er svært tungt og det frarådes å håndtere maleriet uten tilsyn av malerikonservator. Ved transport bør maleriet pakkes inn i en transportkasse for å minimere endringer i temperatur og relativ luftfuktighet, i tillegg bør kassen være utrustet med tilstrekkelig polstring for å redusere vibrasjon og eventuelle støt. Det bør utvises stor forsiktighet ved flytting av møbler og utstyr i nærheten av maleriet. Ved fremtidig vedlikeholdsarbeid i kirken bør portrettet tildekkes.

8.3 RENGJØRING

Maleriet skal under ingen omstendighet rengjøres eller støvtørres. Ved fremtidig behov rengjøring eller utbedring av skader skal Riksantikvaren kontaktes.

Stavanger, 13.01.14

Lise Chantrier Aasen
Malerikonservator

9 REFERANSER

Bendixen, B. E. (1899), II *Mariakirken og dens udstyr*, Bergen

Drange, T., Aanensen, H.O., Brønne, J. (1992) *Gamle trehus*, Universitetsforlaget: Oslo

Hedley, G., Villers, C. og Mehra, V.R., (1993), "Artists' Canvases: Their History and Future", i *Measured Opinions*, Villers, C. (red.), UKIC: London, s. 50-54.

Kirsh, A. og Levenson, R., (2000), *Seeing Through Paintings*, Yale University Press: London

Lidén, H-E. og Magerøy, E.M. (1980), *Norges kirker*, Bergen Bind 1, Gyldendal norsk forlag, Oslo

Lidén, H-E. og Magerøy, E.M. (1990), *Norges kirker*, Bergen Bind 3, Gyldendal norsk forlag, Oslo

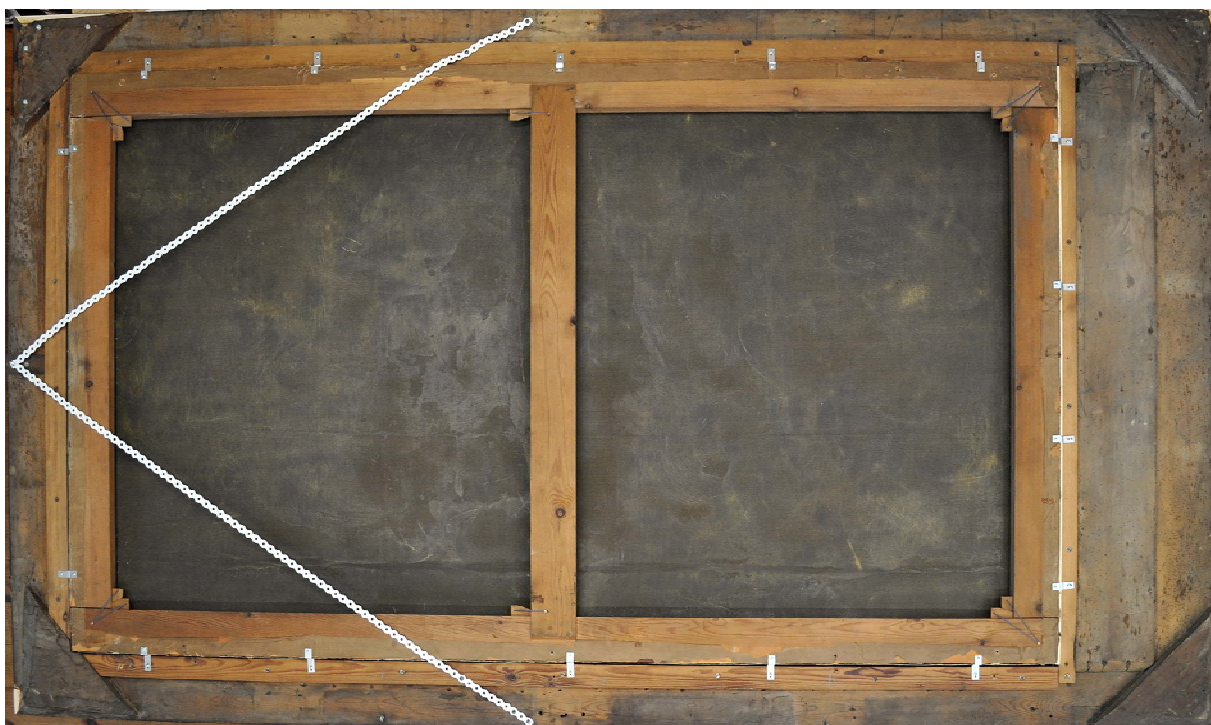
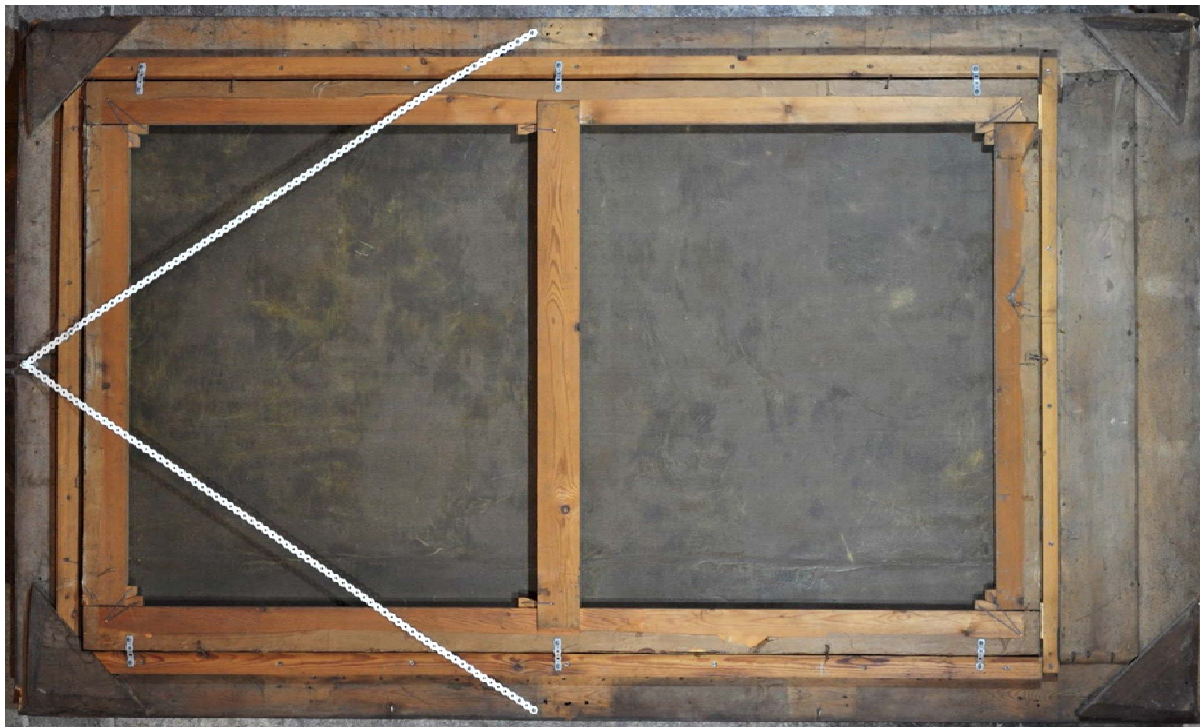
Traistaru, A., Timar, M. og Campean, M. (2011) «Studies upon penetration of Paraloid B72 into poplar wood by cold immersion treatments», i *Bulletin of the Transilvania, University of Brasov*, Vol. 4, Nr. 1, s. 81-88

Young, C., Ackroyd P., (2001), "The Mechanical Behaviour and Environmental Response of Paintings to Three Types of Lining Treatment" i *National Gallery Technical Bulletin, Volume 22*

Helopptak av maleriet før (øverst) og etter behandling 2013

Helopptak av maleriets bakside før (øverst) og etter behandling 2013

**A 248 Mariakirken i Bergen
Kristi himmelfart (Inventar nr. 6)**
**OVERSIKT OVER MATERIALER OG METODER BRUKT TIL
BEHANDLING**

Tiltak	Område	Metode	Materialer/løsning	Handelsnavn	Beskrivelse
Konsolidering (maleri)	Rundt eldre skader og langs ombrettskanter	Punktvis påføring	3 vekt % størlim løst i avionisert vann	Størlim	Påført med pensel + varmeskje (65°C)
Overflaterensing (maleri)	Hele maleriets overflate	Våtrensing	Saliva etterrenset med avionisert vann	Saliva og avionisert vann	Utført med bomullspinne
Overflaterensing (prydramme)	Hele overflaten	Våtrensing	Saliva etterrenset med avionisert vann	Saliva og avionisert vann	Utført med bomullspinne
Fjerne gamle retusjer	Misfargede retusjer	Lokal fjerning	Aceton og skalpell	Aceton	Retusjer fjernet med aceton + skalpell
Fjerne papirkant	Langs ombrettskantene	Mekanisk fjerning			Fjernet med pinsett og spatel
Isolerende ferniss (maleri)	Skadeområder	Isolering	Redusert ketonharpiks i Shellsol T tilsatt mikrokrySTALLINSK voks	MS2A	Påført mellom kitting og retusj
Kitting (maleri)	Skadeområder	Jevne ut skadekant	Krittbasert og vannløselig materiale	Modostuc	Påført med liten spatel
Retusjering (maleri)	Skadeområder	Normal retusj i lokal farge	Pigmenter i Laropal A81 (urea- aldehyd harpiks) og isopropanol	Gamblin Artists Colours og isopropanol	Utført med pensel
Retusjering (prydramme)	Skadeområder	Normal retusj i lokal farge	Vannbasert maling	Gouache farger	Påført med pensel
Utbedring av treverk (prydramme)	Feste løse fliser og erstatte manglende trestykker	Lokal påføring	Benlim Furu, gran og benlim		Innfelling i tre klebet med benlim
	Baksiden av øverste rammeliste	Påmontering av ny støtteliste	Gran og beinlim		Treliste festet med benlim
Behandling av borebilleangrep	Makkhull	Punktvis innsprøytning	10 % Paraloid B72 i 1:1 aceton/etanol-blanding	Paraloid B72, aceton, etanol	Paraloid B72-løsning sprøytet inn med kanyle

FOTOLISTE - Arkeologisk museum i Stavanger

Oppdrag: Mariakirken i Bergen. Behandling av malerier og epitafier

Inventar nr. 6: Portrett av Henrik Oldenburg

Fotograf: Anne Ytterdal, Kristin Rattke og Lise Chantrier Aasen

Sak nr:

Gard:

Gnr:

Bnr:

AmS ansv: Anne Ytterdal

Kommune: Bergen

AmS arkivnr	Bildernr	Dato	Fotograf	Motiv
				FØR BEHANDLING
Sf119038	Rapport1	2010	AY	Helopptak av maleri i kirken
Sf119039	DSC_5300	2013	KR	Detaljopptak av signatur
Sf119040	DSC_2835	2013	LCA	Helopptak av maleriet uten pryddramme
Sf119041	Rapport2	2010	AY	Helopptak av maleriets bakside
Sf119042	DSC_5191	2013	KR	Spor etter ferniss langs papirkantene
Sf119043	DSC_6356	2013	LCA	UV-foto av maleriet
Sf119044	Untitled-1	2013	LCA	Røntgenopptak av maleriet
Sf119045	DSC_6360	2013	LCA	Detalj av ansikt med UV-lys
Sf119046	org.10x	2013	LCA	Mikroskopbilde av tråd fra originalerretet
Sf119047	sek.10xb	2013	LCA	Mikroskopbilde av tråd fra sekundærlerretet
Sf119048	DSC03511	2010	AY	Støv på maleriets overflate
Sf119049	DSC03534	2010	AY	Makkhull på pryddrammen (forsiden)
Sf119050	DSC_2876	2013	LCA	Makkhull på pryddrammen (baksiden)
Sf119051	DSC_2884	2013	LCA	Tap av treverk, øvre venstre hjørne
Sf119052	DSC_2880	2013	LCA	Tap av treverk, nedre høyre høyren

Oppdrag: Mariakirken i Bergen. Behandling av malerier og epitafier						
Inventar nr. 6: Portrett av Henrik Oldenburg						
Fotograf: Anne Ytterdal, Kristin Rattke og Lise Chantrier Aasen			Sak nr:	Gard:	Gnr:	Bnr:
AmS ansv: Anne Ytterdal			Kommune: Bergen			
AmS arkivnr	Bildnr	Dato	Fotograf	Motiv		
				UNDER OG ETTER BEHANDLING		
Sf119053	DSCN0111	2013	LCA	Innskrift på søyle		
Sf119054	DSCN0112	2013	LCA	Skrift i oppslått bok		
Sf119055	DSCN0084	2013	LCA	Avskalling i malinglag		
Sf119056	DSCN0088	2013	LCA	Krakeleringer og avskalling i malinglag		
Sf119057	DSCN0100	2013	LCA	Detalj av prestekrave		
Sf119058	DSC_5193	2013	KR	Under fjerning av papirkant langs ytterkant		
Sf119059	DSC_7139	2013	LCA	Skader påført ny kitting		
Sf119060	DSC_7371	2013	LCA	Kittings og skader retusjert		
Sf119061	DSC04755	2013	LCA	Støttelist festes til prydrammen		
Sf119062	DSC_7039	2013	LCA	Ny treinnfelling i øvre venstre hjørne		
Sf119063	DSC_7041	2013	LCA	Ny treinnfelling i øvre høyre hjørne		
Sf119064	DSC_7042	2013	LCA	Ny treinnfelling i nedre venstre hjørne		
Sf119065	DSC_7040	2013	LCA	Nye treinnfelling i forgylt profil		
Sf119066	DSC_7060	2013	LCA	Behandling av makkangrep		
Sf119067	DSC_7068	2013	LCA	Treinnfelling i øvre venstre hjørne retusjert		
Sf119068	DSC_7073	2013	LCA	Treinnfelling i øvre høyre hjørne retusjert		
Sf119069	DSC_7066	2013	LCA	Treinnfelling i nedre venstre hjørne retusjert		
Sf119070	DSC_8113	2014	LCA	Helopptak av maleriets bakside etter behandling		
Sf119071	DSC_8087	2014	LCA	Helopptak av maleriets forside etter behandling		
				ANNET		
Sf119072	Profil_p	2013	AM	Profiltegning av prydrammen tegnet av Ann Meeks, AM-UIS		